

Nr 275.

Av herr **Lindhagen**, i anledning av *Kungl. Maj:ts proposition angående medel för påbörjande av nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli.*

»Pelare, vad gören I här?»

I proposition till riksdagen har äskats medel för påbörjande av nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli. Den föreslagna platsen är trång, inklämd och omöjlig för en monumental anläggning. De flesta rum torde dessutom få föga eller ingen sol, vilket ock är en olägenhet, ehuru väl den kanske ökar de yngres befordringsutsikter. Emellertid lär det vara ohjälpligt fastslaget, att byggnaden skall resas på den föreslagna platsen.

Mot de uppgjorda ritningarnas interiörer kan en utomstående ej ingå i något bedömande. Utrymmenas disponerande förefalla vid ytligt påseende tilltalande.

Däremot måste göras erinringar mot exteriören, vars omvandling till något bättre bör med god vilja ej vara någon omöjlighet. De fyra pelarna till det nuvarande kanslihuset täcka en i övrigt synnerligen utarmad fasadbildning och ha därför en gång myntat det bekanta ordet: »pelare, vad gören I här?» Det nya huset kommer förmodligen att förbättra något de skröpliga fasadernas utseende och måste i varje fall tills vidare verka nytt. Kravet på prisbillighet i förening med den s. k. funktionalismens landvinningar inom arkitektskolorna ha emellertid, såsom de provisoriska ritningarna synas bebåda, äventyrat tillkomsten av en byggnad, som symboliserar tidens tre stormakter: fabriken, kasernen och cellfängelset.

Denna utsikt frammanar allvarliga bekymmer av såväl allmän principiell art som praktisk hänsyn till det föreliggande fallet.

Framst påminner detta byggnadsföretag om det trängande behovet av ett samarbete omsider mellan staten och landets huvudstad för tillvaratagande av den senares skönhetsvärden, vilket ock är ett riksintresse. Det tillämnade huset skall resa sig just i mittpunkten av stadens hjärta med dess fagra natur och historiska traditioner. Det gäller bältet från Riddarholmen över Riddarhustorget och Helgeandsholmen, fram emot Kungsträdgården och Blasieholmen, genomskuret av strömmarna.

För detta ändamål bör det vara även staten angeläget att skapa en stadsreglering av detta område och låta tillämnade nybyggnader tjäna ändamålet. En svart fläck på den lysande tavlan har staten redan skapat genom att uppföra riksdagshuset på Helgeandsholmen och i all synnerhet genom att tillika belamra holmen med ett riksbankshus. Från Vasabron

särskilt sammanflyta slottets och Helgeandsholmens stenmassor oredigt utan konstnärlig hänsyn, utan respekt för naturen och utan vördnad för de historiska minnena. Dessa stenmassor skola nu ytterligare tillproppas genom en banal kanslikasern. De vackra pelarna mot Mynttorget skola lyckligtvis bibehållas, men man kommer fortfarande att kunna fråga sig: »pelare, vad gören I här?»

Därmed är ej meningen att utdöma en slät fasad med enkla fönsterinfattningar. Det på 80-talet införda krimskramset på byggnaderna var ofta smaklöst utan konstnärlig befogenhet. Men den släta ytan måste på samma gång vara monumental genom fönstrens ädla form samt fasadernas infattning i övrigt under en monumental takresning m. m. dylikt. En sådan byggnad är det nya rådhuset i Stockholm. Det tillämnade kanslihuset förefaller däremot att väsentligen sakna dessa förutsättningar. Allra minst synes taket med sina dominerande vindskupor ingiva löften om monumentalitet. Fönstren symbolisera efter ritningarna att döma företrädesvis de förenämnda tre stormakterna. Utom de fyra pelarna åt Mynttorget är bibehållandet på södra långsidan av det med byggnaden inkorporerade gamla polishusets fasad den enda utsmyckningen. Dessa två ansatser verka snarare såsom en anklagelse mot den övriga omaka byggnaden. Till och med polishusets för åskådaren tämligen obetydliga fasad ter sig enligt ritningarna såsom ett praktfullt avbrott i den dominerande funktionalismen.

Vad som nu borde ske är som sagt skapandet av en fasad, förmodligen helst en pelarfasad och i varje fall en huvudfasad mot Riddarhustorget med utsikter mot strömmarna, Riddarholmen och det södra höglandets konturer. Genom den hos stadsfullmäktige ifrågasatta rivningen av gamla rådhuset skulle kanslihuset dessutom kunna beredas en utvidgning med sin huvudfasad några meter in på Riddarhustorget avslutning i en öppen plats mot vattnet med Riddarhuset, Stockholms vackraste byggnad, frigjord från sin trängsel, på andra sidan.

Skulle emellertid en rationell lösning falla till föga på grund av samtidens bristande framsyn och goda vilja, bör väl åtminstone kunna fordras, att »flygelbyggnaden» eller rättare sagt de båda bakgårdsflyglarna erhålla en fasadutsmyckning, som påminner om arkitektur och anknyter sig till stilarten i polishusets bibehållna fasad. Detta är statsmakten skyldig, synes mig, både själva huset och flyglarnas delvis ganska dominerande läge mot utsikten från Riddarhustorget.

Det är möjligt, att det äskade anslaget måste för ovan angivna ändamål höjas något från äskade 4,500,000 kronor. Beloppet lär väl emellertid ej komma att stiga till exempelvis det belopp på 7,500,000 kronor, som plägar utan knot beviljas för allenast en torpedjagare med en efemär tillvaro på högst tio år. Skönhetsvärdenas tillvaratagande i den stolta huvudstadens hjärta för århundraden äro väl värda åtminstone en allmosa.

Med förenämnda syn på saken måste äskas avslag för denna riksdag samt en hemställan till regeringen om förhandlingar med Stockholms stad

för en stadsreglering och ett övervägande från regeringens sida i varje fall av fasadernas omdaning i sin helhet eller i vissa delar på sätt ovan angivits.

Genom ett sådant initiativ från riksdagens sida skulle lättare intresse väckas även hos stadens myndigheter, vilka nu synas till övervägande del anse det hopplöst att förvänta någon förändring i planerna från statsmaktens sida. Frågan är emellertid väckt av undertecknad även i stadsfullmäktige, som ännu ej fattat sitt beslut.

För belysning av problemet i hela dess vidd tillåter jag mig härmed åberopa *dels* bilagda motion i fullmäktige samt särskilda yttranden i fastighetsnämnden med deras motivering av statens och huvudstadens förpliktelser inför eftervärlden att rädda och, i den mån det ej är för sent, fullkomna skönhetsvärdena på denna gudabenådade plats i landet och *dels* ett yttrande i fastighetsnämnden, som berör den kamp mot missbruk av funktionalismen, som enligt min uppfattning bör av staten och huvudstaden gemensamt upptagas, varav härpå gives ett uppfordrande exempel. Även Stockholms stads framtida mer eller mindre monumentala byggnader hotas av nämnda konsekventa utformning i arkitektur av industrialismens, militarismens och materialismens tidevarv. Mitt sista åberopade särskilda yttrande har föranletts av en dylik gudaskymning över ett tillämnat realläroverk med dominerande läge på Södermalm. Stockholms stad står nu också beredd att uppbygga ett s. k. nämndhus på östra stranden av Karlbergskanalen tämligen nära Stadshuset. Även dess ritningar se hotande ut, och fråga är om det hjälper något, att fastighetsnämnden vid utlysande av pristävling på två ledamöters förslag inryckt i föreskrifterna, att det framstående läget även kräver en arkitektonisk komponering av fasaderna.

Det är möjligt, att denna framställning kommer att falla totalt till föga. Men det synes mig, att förenämnda erinringar ej bort alldeles saknas vid statsmaktens prövning av ärendet.

På grund av vad sålunda anförts, hemställes, att riksdagen ville,

1:o) med avslag å propositionen nr 177 om anslag till nytt kanslihus, hos Kungl. Maj:t begära underhandlingar med Stockholms stad om en stadsplane-reglering i syfte att bereda kanslihuset möjligheter till en värdig fasad mot Riddarhustorget och eventuellt något ökat utrymme samt därigenom tillika för framtiden tillvarataga för landet och dess huvudstad de oskattbara skönhetsvärdena på denna plats;

2:o) i varje fall hemställa om övervägande av konstnärligare exteriörer till byggnaden på denna krävande belägenhet

eller åtminstone av en arkitektonisk utformning av flygelhusets fasader i anslutning till den bibehållna fasaden av det gamla i kanslihusbyggnaden ingående polishuset;

3:o) eller, i händelse yrkandena under punkt 1:o) och 2:o) ej bifallas, med godkännande av propositionen i övrigt omedelbart utan återremiss till regeringen fatta beslut i det under punkt 2:o) berörda syftet samt bevilja förslagsvis en förhöjning i anslaget för ändamålet, därest en sådan förhöjning anses erforderlig.

Stockholm den 4 april 1929.

Carl Lindhagen.

Bilaga A.

I.

Motion i Stockholms stadsfullmäktige av Carl Lindhagen om sådan ändring i gällande stadsplan, att platsen för gamla rådhuset förvandlades till öppen plats m. m.

»Frågan om förbättrade gatuförbindelser mellan de två stora stadsdelar, i vilka staden uppdelas genom Mälaren, strömmarna och Saltsjön, har nu omsider kommit till den punkt, att uppskov icke längre är tillåtet. Något kommer, åtminstone begynnelsevis, att under närmaste tiden åtgöras. En officiell utredning förordade nyligen byggandet av en ny bro mellan de båda städerna över Långholmen.

En annan utredning, som är nära förestående, vill samtidigt genomföra vissa lättnader i trafiken genom gamla stadens västra delar. Det gäller därvid att planera för den körtrafik, som kommer att upptagas av Riksbrons definitiva byggande och Myntgatans utvidgning och i sammanhang därmed effektivt utnyttjande av Vasabrons kapacitet. Detta förehavande är sammanknutet med nya anläggningar för att leda den västra trafiken till och från Slussen utefter Munkbrokajen. Dylika anordningar böra givetvis inarbetas i ett system av mera vittutseende anläggningar. Dessa senares konturer måste därför såvitt möjligt redan nu väsentligen klargöras och tjäna till rättesnöre, även om utbyggningen ej sker nu genast och kanske icke heller i vår tid.

Denna omtanke för trafiken måste emellertid taga hänsyn även till *skönhetsvärdena och stadsbildens mäktighet*. Må vi aldrig glömma, att hjärtpunkten för dessa planeringsarbeten utgöres av Riddarhustorget och dess närmaste omgivning. Stadens historia överskuggar särskilt dessa nejder. Strömmarna med gammal kungsådra omslingra dem likaså. Åt söder förtonar i fonden av Nygatorna och i bredare mått över Kornhamnstorg den fängslande silhuetten av Södermalms höga klippstränder med omväxlande byggnadsverk på höjderna. I väster står den historiska Riddarholmen såsom ett skyddsvärn med sina gamla stilfulla ämbetsverk, sina konungagravar och fjärrsynen mot Mälarens inlopp till huvudstaden. Strax norrut går strömmarnas huvudled med utsikter över broar och stadsdelar. Och i öster förtona, än mer efter Myntgatans blivande utvidgning, Saltsjöns bebyggelser med sina aningar om de mellanliggande vattnen. Ett sådant läge förpliktar. Det vädjar till vår kärlek, vår samfundsanda och vår nitälskan att åtminstone bevara möjligheterna för framtiden.

Nu förestår som sagt anläggningar av olika slag av trafikhänsyn, och samtidigt skall resa sig ett nytt kanslihus i vinkeln mellan strömmen och Myntgatan. Här gäller det således att vara på vakt, så att icke något försummas för bevarande och förökande av skönhetsvärdena i den utomordentligt känsliga stadsbilden på denna punkt.

Det är bland annat nödvändigt att på allvar börja röra vid en förkärlek, som övergått till fördom och vållat många bekymmer. Den trossatsen nämligen, att rådhuset utgör ett sakrament, som icke får vidröras. Detta hus ligger så olägligt som möjligt. Det utgör ett hinder såväl för

Riddarhustorget och dess närmaste omgivnings arkitektoniska utformning som för trafiken. Vi våga ej uttala det förlösande ordet, att rådhuset förr eller senare måste bort. Tusenden tänka denna tanke och hoppas att det skall låta sig göra. Men vi tillåta oss endast på omvägar eller i smyg giva uttryck för våra förnimmelser vid äventyr att eljest anses såsom obildade.

Behovet att avhjälpa missförhållandet har emellertid även officiellt be styrkts genom infordrande av anbud på rådhusets förflyttning ett tiotal meter österut med tillhjälp av nutidens mekaniska hjälpmedel. Anbud hava ock inkommit, slutande på en kostnadssumma å 5 å 600,000 kronor. Om detta projekt vore utförbart och värt beloppet, läser dock förmodligen avtalet med staten ha omöjliggjort detsamma.

Mången säger nu, att rådhuset är en pärla, Det må så vara. Men en ännu större pärla är Stockholms natur och i all synnerhet i en sådan brännpunkt för dess natur och hävder som den, varom nu är fråga. Huvudstadens befolkning har ingen särskild kärlek till det gamla palatset från 30-åriga kriget. Däremot tycka vi alla, att riddarhuset är mycket framstående. Även främlingar i gemen ägna radhuset ringa uppmärksamhet, men stanna i andakt inför riddarhusets silhuett. Det är finsmakare på antikvitetsamlingar, som under årtionden inympat hos stadens styrelser och dilettanter på estetikens område den nästan religiösa föreställningen, blandad som sagt med en viss räddhåga, att den gamla till sitt inre sedan länge vandaliserade byggnaden maste bestå på sin vacklande grund utan hänsyn till alla andra värden eller tidens nödvändigheter.

Genom det gamla rådhusets borttagande förbindes Riddarhustorget äntligen på ett avsevärt sätt med strömmarna. Riddarhuset blir frigjort från sin trängsel och kommer att framstå mäktigare i sin fägring. Om den nu ifrågasatta utvidgningen av Riddarhustorget ingått i antagen stadsplan, hade *det blivande kanslihuset*, såsom det försäkras, fått en helt annan planläggning än som nu tillämnats detsamma. För närvarande avses att åt fasaden på detta håll, såsom begränsad av en smal gränd, giva karaktären av en bakgård med två flyglar och en fyrkantig gård innanför med utfart till gränden. Eljest hade här uppförts en huvudfasad, förmodligen markerad i mäktiga pelare såsom ett motstycke till pelarfasaden vid Mynttorget, vilken skall bibehållas. På detta sätt bleve denna öppna plats mot strömmarna flankerad på bägge sidorna av två framstående och vackra offentliga byggnader på vederbörligt avstånd, så att de ej överflyglade varandra. Staten skulle också vinna högeligen på denna nyorientering och vore kanske villig att bidra något till omkostnaderna, Kanske kronan jämväl önskade förvärva några meter mark framför fasaden för att bereda större utrymmen i byggnaden.

På Riddarhustorget östra och södra sidor komma givetvis de gamla husen att med tiden få skatta åt förgängelsen. Tillfälle är då berett och bör icke heller försummas att där försköna platsen med andra offentliga byggnader, uppförda i en vacker stilart, som är värdig den unika situationen. Ett förslag till en sådan Riddarhustorget renässans uppgjordes en gång av arkitekten Gustaf Lindgren. Hans skiss finnes återgiven i publikationen 'Stockholms stadshus' (pl. 12, sid. 33). Man skulle exempelvis kunna vid kommande behov uppföra på södra sidan av torget en offentlig byggnad efter modell av det gamla rådhuset. I varje fall står det framtiden öppet att bygga en avbild av detsamma på annan plats i huvudstaden för något offentligt behov.

På detta sätt skulle Stockholm i hjärtat av den gamla staden omsider få något av vad i Brüssel kallas 'la grande place'. En intressant utmark till densamma skulle i väster utgöras av Riddarholmen, som det bleve framtiden förbehållet att ytterligare försköna. Det kan tyvärr icke hjälpas, att holmen för långa tider framåt i sin nordliga och från Riddarhus-torget dock tämligen undångömda del blivit vandaliserad. Där reser sig nämligen Norstedt & Söners boktryckeri, utmanande i sin 80-tals dekadensstil. Än värre är det ställt med riksarkivet. Det står såsom en kapp-rak blodröd hunner, färdig att kasta sig över riddarhuset, som ligger där nedanför i antik ro värnlöst mot den barbariska invasionen.

Riksdagshusets uppförande å Helgeandsholmen och i varje fall, åtminstone dess puekel, riksbanken, var en stor synd emot strömmarnas helige ande. Det väckte stor förstämning bland stadens innevanare, särskilt när de från Vasabron eller andra platser västerut skådade resultatet, den hänsynslösa sammanblandningen i perspektivet av slottets och riksdagshusets massor utan särskiljande mellanrum och utan harmoni i övrigt. Därigenom ökades ytterligare det beklämmande intrycket av bristande omtanke under generationer för en harmonisk arkitektur i trakten av Riddarhus-torget. Sedda från andra stranden stå där nu uppradade tätt intill varandra riddarhuset i renässans, gamla radhuset i barock samt kanslihuset i enkel fabriksstil. Det hela verkar byggglåda. *Det nya kanslihusets blivande fasad* lär fortfarande bli tämligen slätstruken. Arkitekturen i vår tid är icke tillrättalagd för någon viss stil utan uppfordrad att för minsta kostnad åstadkomma något dräglig vad som helst. Kanslihusets fasad mot väster kommer således att enligt tidens förebilder bli industrialiserad, även om den, såsom man får hoppas, kommer att återgiva konturerna av en vacker fabrik.

Missförhållandet med byggglådan kommer således att på hela linjen fort-fara. Om man säger, att detta ej kan undvikas, därför att gamla rådhu-set är en pärla, så kommer pärlan icke till sin rätt i annan mån än att den i förening med de båda andra utställda sakerna, bildligt talat, verkar skyltfönster i en pantlånebutik.

Det kan vara trivalt att upprepa det utnötta ordet, att den svenska histo-rien utmärker sig för lysande ansatser och *försummade tillfällen*. Den förändringen har kanske inträtt, att ansatserna icke vidare äro så lysande. Men benägenheter för försummade tillfällen föreligga fortfarande. Ett stort tillfälle står nu inför oss i bidan på den allmänna meningens vidsyn och beslutsamhet. Om denna lägenhet försummas, har huvudstaden för framtiden förlorat en av de mest lysande pärlorna i sin medborgarkrona. Det gäller att rädda vad som kan räddas. Denna angelägenhet samman-hänger för övrigt med bemödandena att också i strömmarnas nedre lopp skapa skönhet och harmoni genom en renässans av Helgeandsholmens for-mering, i den mån det ej redan är för sent.

Emellertid har det gamla rådhusets borttagande och tomtens utlägg-ning i stadsplanen såsom öppen offentlig plats även *en stor betydelse för trafikfrågans lösning* både för tillfället och i framtiden.

För närvarande kan Vasabron ej utnyttjas till mera än en tredjedel av sin kapacitet. Detta beror framför allt på, att rådhuset står i vägen och sammantränger trafiken i den smala gränden mellan detta hus och rid-darhuset. Det förebådas nu förbättringar uti samfärdseln genom anord-ningar vid Kornhamnstorgsredden, numera även kallad Västra Skepps-bron, samt byggandet av en underfart under järnvägen invid Tegelbacken

för trafiken till Kungsholmen. Det anses, att för ändamålet vid Vasabrons norra landfäste bör rivnas ned den byggnad, kallad Kronprinsens stall, som staden nyligen förvärvat av staten. Däremot ingår icke i planen att också med tiden borttaga det gamla rådhuset vid Vasabrons södra landfäste, vilket utgör den värsta proppen i trafiken. Huvudsakliga skälet är nog de ovannämnda religiöst färgade betänkligheterna. Men man har ansett sig kunna kringgå denna svårighet genom att leda ut trafikströmmen från och till Vasabron vid dess södra landfäste i ytterligare två rännilar. Den ena skulle löpa förbi ridarhusets norra fasad med övergång över Riddarholmskanalen. Den andra skulle söka sig förbi rådhusets norra fasad in i gränden mellan rådhuset och det nya kanslihuset, varifrån trafiken föres i tunnel under Myntgatan och därifrån i en halv-cirkel ned mot Kornhamnstorg.

Ett sådant förslag kan vara förtjänstfullt såsom en tillfällig lösning, om det är utförbart, och sannolikt kan det medföra avsevärda lättnader. Men nog verkar det Grönköping att i en hjärtpunkt för storstadens nuvarande och kommande trafik söka sig till rätta genom att leda ut samfärdseln på omvägar i vinklar och vrår och små gränder. Och nog verkar det tillika ganska mycket garderobsorg att göra dessa undanflykter för att man ej vågar förflytta den gamla damen, rådhuset, som står i vägen på sina åldrade fallfärdiga ben såsom en stackars pauvre honteux mitt i en sådan allmän välgörenhet främst för hennes skull.

En storstads pulsåder måste dock förr eller senare gå kungligt fram såsom pulsåderna i kroppen. När Vasabron byggdes i den riktning den nu har, utgick man ifrån att rådhuset förr eller senare måste rivnas samt trafiken fortsättas i Stora Nygatan med vidgad bredd. Detta senare blir visserligen ekonomiskt orimligt betungande med nuvarande lagstiftning. Men om, såsom man åtminstone bör hoppas, möjlighet till genombrytande av gamla hopgyttrade stadsdelar i storstäderna med nödiga trafikleder kan vinnas genom rätt till zonexpropriation, så kan Stora Nygatans utvidgning, liksom skedde för lång tid tillbaka exempelvis med Paris" boulevarder, breddas utan någon kostnad för staden eller åtminstone mot en överkomlig utgift. Det bör vara en plikt för nutiden att bereda väg för framtidens människor till dylika utsikter, och för sådant ändamål bildar bland annat den fria planen, vunnen genom rådhusets borttagande, en oavvislig utgångspunkt.

Men även för de lösningar, som för tillfället påkallas, måste byggnadens borttagande få stor betydelse. Det är givet, att man därigenom får tillfälle att kunna röra sig mera fritt i trafikens anordnande på denna knutpunkt och Vasabron kan bättre utnyttjas. Fördelarna äro, såsom det förefaller, ännu mer påfallande än dem, som anses för enahanda ändamål påkalla nedrivandet av Kronprinsens stall vid det motsatta landfästet. Likaså är det välbetänkt att avvakta erfarenhet. Trafiken genom den vidgade Myntgatan, låt vara utökad genom trafik över den tillämnade riksbron, får väl ej antagas bliva så stor, att man ej kan tillsvida sig till ro med vinsterna av rådhusets nedrivning och den tilltänkta linjen på ridarhusets norra sida över till Riddarholmen. Tunnelbygget skulle således också kunna anstå, helst tveksamhet om ett sådant företag ej kan undgå att göra sig gällande.

Ett avgörande i denna sak är emellertid, som sagt, särdeles brådskande även av den anledningen, att *det förestående kanslihusbygget* är beroende därav. Tiden är, såvitt sistnämnda angelägenhet angår, dock inga-

lunda försutten. Först för några dagar sedan eller den 25 oktober erhöles vederbörande arkitekter genom byggnadsstyrelsens regeringens uppdrag att börja utarbetandet av ritningar till ett nytt kanslihus med utgångspunkt från det gamla rådhusets bibehållande.

Det är sålunda en fördel, att det förra rådhuset till sist stannade i stadens hand. Staden kan nu oberoende av statsmakten och på samma gång till båtнад för densamma gå till verket med iakttagande av stadens intressen. I sin uppsats om Stockholms infarter i väg- och vattenbyggnadskärens 75-årsskrift år 1926 yttrade major Carl J. Insulander följande: 'Rådhusets bortflyttning och rivningen av en rad kvarter i denna del av gamla staden torde ej vara ett för stort offer åt det levande livet. Vill man nu ej besluta sig för en så pass kraftig åtgärd, kan framtiden säkerligen tvinga till ännu långt svårare uppoffringar och förstöranden av både ideella och materiella värden. Genom rådhusets borttagning skulle riddarhusets förnämliga byggnad friställas och vinna ofantligt i arkitektoniskt avseende och detta kanske mest, om dessutom just kvarteren mellan de båda Nygatorna finge lämna plats för den nya gatuleden.'

Må vi ock erinra oss 1866 års stadsplanekommitterades påminnelser, att provet på en stadsplan är dess ändamålsenlighet, att en trång krokig gata är förkastlig såsom stridande mot rörelsens fordran på gen och obehindrad väg och mot det oavvisliga behovet av ljus och frisk luft i människornas boningar samt att man kan vara trygg för att det sköna därför ej behöver undanträngas av det ändamålsenliga och detta allra minst i Stockholm, där en vacker natur nästan på varje punkt står till hands och begär att bliva använd.

Det är visserligen beklagligt och vemodigt, om det förnäma patricierhuset en gång måste försvinna. Men större offer hava staden och landet fått vidkännas för nödvändigheterna. Och då vi tillika låta byggmästarens, Carl Gustav Tessins ande sväva beskyddande över hans mästerverk mot gudlösa förgripelser, så tror jag, att vi göra honom orätt. Säteriet Åkerö, ett av de äldsta herresäten i Södermanland med de stolteste minnen, ägdes av Tessin. Gården förestods av hans hustru Ulrika Sparre. Hon fann emellertid, att det gamla historiska stenhusets dagar borde vara räknade. Tessin gillade hennes uppfattning. 'Du gör rätt i att riva det gamla flädermusnästet', skrev han till henne. Hon reste bort för att ej behöva smärtsamt åse de första rivningsarbetena. Och så blev den gamla Bjelkeborgen med anor från medeltiden jämnad med jorden.

På grund av vad sålunda anförts hemställas, att stadsfullmäktige ville skyndsamt:

1) besluta sådan ändring i gällande stadsplan, att det område, som upptages av gamla rådhuset, förvandlas till öppen allmän plats; och

2) omedelbart underrätta Kungl. Maj:t om detta beslut med hemställan tillika om underhandlingar mellan staten och staden rörande de överenskommelser med hänsyn till det nya kanslihuset, vilka till äventyrs kunna av beslutet påkallas.

Stockholm den 29 oktober 1928.»

II.

Särskilt yttrande av C. Lindhagen till Stockholms fastighetsnämnds protokoll den 15 februari 1929.

»Det synes mig varit stadsplanenämnden värdigt att närmare ingå på de synpunkter, som utvecklats i motionen och omfattas av många. Nämnden har inskränkt sig till att avfärda frågan med ett talesätt. Fördelarna av rådhusets rivning skulle, förmenar nämnden, icke 'tillnärmelsevis' uppväga förlusten särskilt i kulturhistoriskt hänseende. Så enkelt är det.

För att ett hus skall anses kulturhistoriskt måste denna egenskap icke minst utmärka husets inre. Där är nu byggnaden fullständigt vandaliserad och ingen avsikt föreligger att renovera det invärtes till sitt ursprungliga skick. Om det yttre skalet befrias från sin förnedrande uppgift att skylla detta nedsjunkna innehåll, bör detta icke anses som ett nidingsdåd. Större konstverk hava i historien fått vika för nödvändigheterna.

När Vasabron anlades utgick man ifrån, att rådhuset en gång måste bort. Eventuellt tänkte man sig ock, att Stora Nygatan skulle vidgas, vilket även i vår tid torde vara överkomligt, ifall lagstiftning om zonexpropriation kommer till stånd. Den tidens stadsfullmäktige läto icke någon sentimentalitet uppresa sig mot en förnuftig anordning. De anslöto sig till 1866 års stadsplanekommittés påminnelser, att 'provet på en stadsplan är dess ändamålsenlighet'. Även fastighetsnämndens flesta ledamöter äro enligt gjorda uttalanden föga imponerade av den kulturhistoriska synpunkten i detta fall.

Ostridigt bör en förbättring av trafikmöjligheterna i denna trakt ägarum. Några mena att det bör ske *definitivt* genom byggandet av en ny centralbro av det ena eller andra slaget väster om Vasabron.

En annan *definitiv* ordning innefattas också i kravet på Rådhusomtens utläggning i stadsplanen till öppen plats. Detta utesluter icke planer på den nämnda nya centralbron utan kompletterar den. Rivningen av rådhuset innefattar fullföljd av ett äldre stadsfullmäktigebeslut om en storvulen lösning. Konsekvensen av Vasabrons anläggning bör någon gång fullföljas. En storstads pulsåder måste förr eller senare gå kungligt fram såsom pulsådrorna i kroppen.

Ett tredje förslag, som är dagens lösen, innefattar anläggandet av ett *provisorium* för ganska betydande kostnader. Det avser att i denna hjärtpunkt för trafiken söka sig till rätta genom att leda ut samfärdseln på omvägar i vinklar och vrår, smågränder och konstlad tunnelanläggning. Det anses till och med vara nödvändigt att väsentligen förgöra Riddarholmskanalens kulturhistoriska skönhetslinjer genom ett par anskrämliga träbroar över densamma, uthuggning delvis av träbeståndet och borttagande av barnens enda lekplats i denna stadsdel.

Den definitiva ordningen med en ny centralbro och det nämnda provisoriet består vidlyftiga utredningar. Däremot förunnas den i motionen och av stadsfullmäktige redan länge sedan förordade definitiva ordningen genom rådhusets rivande icke någon utredning rörande vad som därmed kan vinnas för trafiken och hur denna trafik bör tillsvidare kunna ledas. Vederbörandes ofta iakttagna överskattande av trafiksvårigheterna blir en dyrbar historia för staden. Potzdamerplatz i Berlin till exempelvis är säkerligen av ungefär samma storlek som Riddarhustorget efter Rådhusets rivning. Den trafik, som på förra stället kan ledas fram från olika håll,

är uppenbarligen mångdubbelt större än den, som under avsevärd framtid kan ifrågakomma på Riddarhustorget, förstärkt i trafikkapacitet genom den tillämnade vidgningen av Myntgatan.

Stadsplanenämnden har undandragit sig att ägna även denna tredje utväg tillbörlig uppmärksamhet. Till fastighetsnämndens inkom ärendet i samma vecka, som det föredrogs i nämnden. Fastighetskontoret har följaktligen, såvitt jag förstår, icke varit i stånd att ingående bedöma ändamålsenligheten och effekten av rådhusets borttagande och Liljenbergska provisoriet var för sig eller i deras förhållande till varandra och till en ny centralbro.

Det gamla rådhuset lär beräknas lämna en hyresavkastning av 75,000 kronor eller inemot ett kapitalvärde av 1,000,000 kronor beräknat såsom plägar ske efter 8 procent i hyresvärde. Den värdefulla definitiva ordningen, som skulle förberedas genom rådhusomtens utläggning till allmän plats, synes sålunda kunna bli en ganska billig affär och inbespara utgifterna för det tillfälliga provisoriet, såvitt på sträckningen förbi Riddarholmskanalen ankommer.

Alldeles förbigås motionens utveckling vad rådhusets försvinnande betyder för skönhetsvärdena i stort och stadsbildens mäktighet. Det skall bli av intresse att se, huruvida även skönhetsrådet kommer att, i strid mot sin befogenhet, blunda på denna konstitutiva punkt för att kunna falla i armarna på den provisoriska trafikkompromissen. Här hänvisas till vad i motionen sagts om den nuvarande generationens förpliktelser att för framtiden bereda rum för 'en stor plats', symboliserande stadens genius till lands och vatten i minnenas ljus. Ett tillfälle står nu inför oss i bidan på den allmänna meningens vidsyn och beslutsamhet. Om denna lägenhet försummas, har huvudstaden för framtiden tillspillogivit en av de mest lysande pärlorna i sin medborgarkrona.

I motionen har även framhållits, hurusom *det tillämnade kanslihuset* skulle beredas tillfälle att kunna ståta med åtminstone en monumental fasad. Det omnämndes i fastighetsnämnden, att en medlem i stadsplanenämnden på hans förfrågan förklarar någon ändring i kanslihusets plan ej kunna ifrågakomma. När jag vände mig till en annan vederbörande vid tiden för motionens väckande, framhölls att den i motionen förordade nya situationen givetvis påkallade ett nytt övervägande av kanslihusets gestaltning på denna punkt. Var och en förstår att här yppas ett tillfälle till nygestaltning, om man vill göra det bästa möjliga av situationen. I det nya kanslihusets program ingår ju ett pietetsfullt införlivande i dess massa av det gamla ruckliga polishusets torftiga innanmäte och obetydliga fasadkultur. Men denna pietet skulle icke vara mäktig att intressera sig för, att kanslihuset reser sig i vördnad med sin fasad mot stadens förnämligaste plats och strömmarnas heliga ande!

Att staden vid de sista förhandlingarna med staten förbehållit sig rådhuset är ju fortfarande förmånligt. Staden har situationen i sin hand. Den kan nu, ställd omsider inför generalplanen, få den bästa möjliga, av våra förfäder tillämnade användningen av det gamla huset.»

III.

Utdrag ur särskilt yttrande av C. Lindhagen till Stockholms fastighetsnämnds protokoll för den 1 mars 1929.

»Den av fastighetsnämnden förordade förbättringen av Vasabrons södra tillfarter samt vidgning av Munkbrogatan m. m. synas mig lämna rum för betänksamhet. De i detta avseende föreslagna anordningarna betecknas även av förslagsställarna såsom ett provisorium. Det önskvärdaste är emellertid ostridligt, att för trafikens förbättrande genom staden inom broarna liksom även annorstädes helst böra vidtagas åtgärder, som utgöra ett led i ett naturligt och permanent system. Därigenom undvikas en dubblering av kostnaderna samt omgångar i trafiken och förstörande av skönhetsvärden, som med dylika provisorier understundom ej kunna undvikas.

Alla dessa olägenheter vidlåda det nu föreslagna provisoriet. Den trafik, som skall på förbättrat sätt förmedlas mellan Slussen och Vasagatan, bör såsom avsågs av den generation, vilken byggde Vasabron, gå raka vägen genom rådhusets rivning och med tiden även Stora Nygatans utvidgning. Den förra åtgärden har staden redan i sin hand och den senare kan förverkligas, därest statsmakten såsom stadsfullmäktige nyligen påkallat genomför en lagstiftning om rationell zonexpropriation. En annan åtgärd för Vasabrons permanenta utnyttjande har, såsom nämndens förslag också utvisar, inriktats på undersökningar om en ny bro mellan Rid-darholmen och Södermalm någon gång i framtiden.

Av det nu föreslagna provisoriet kan man säga, att Munkbrogatans ifrågasatta utvidgning bör anses fylla en permanent uppgift och däremot synas mig däremot icke utan högsta nöd böra äga rum. Anordningen med det tränga vattnet utanför Kornhamnstorg för ett provisoriskt ändamål synes mig däremot icke utan högsta nöd böra äga rum. Anordningen med att föra trafiken vidare i en omväg på två nya provisoriska broar över Riddarholmskanalen med slopande tillika av ett trädbestånd invid kanalen och traktens enda lekplats för barn är ur flera synpunkter en ganska beklaglig utväg. Om något dylikt ändock skall tillgripas, synes mig det minst anskrämliga förslaget eller linjens framförande efter kanalens östra gräns böra i första hand försökas. Med tillfredsställelse ber jag få anteckna, att det tillämnade — tunnel- — bygget börjar allmänt anses såsom ett projekt, som bör tillsvidare undanskjutas.

Min mening är alltså, att regleringen av ifrågavarande trafikområde bör inom närmaste framtiden inriktas på Riksbrons byggande, utvidgning av Myntgatan, rådhusets rivning samt Munkbrogatans föreslagna utvidgning. Därigenom får man andrum och tid till erfarenheter och besinning, vilka nya permanenta gaturegleringar som kunna ovillkorligen erfordras. I avvaktan på denna tid bör bil- och spårvägstrafikens förståndiga fördelning på de två Nygatorna och Munkbrogatan övervägas. Några skriande missförhållanden äger på dessa punkter icke ens nu rum. På andra punkter i staden är trafikintensiteten vida större, och i jämförelse med vad man får erfara i åtskilliga utlandets storstäder är den trafik, som tills vidare skulle ledas genom dessa tre farleder, en barnlek. Huvudsvårigheten har ju ansetts ligga vid själva Slussen och genom dennas nya utbyggnad har slussbroarnas trafikkapacitet ostridligt i hög grad ökats.»

Bilaga B.

*Särskilt yttrande om funktionalismen av C. Lindhagen till Stockholms
Fastighetsnämnds protokoll den 12 oktober 1928.*

»Det viktigaste är naturligtvis, att Katarina tillämnade realskola blir ändamålsenligt inredd för sin uppgift. På denna angelägenhet bör således läggas synnerlig vikt. Erfarenheten från våra offentliga byggnader i både stat och kommun adagalägger, att dylik hänsyn försummas i mångt och mycket. Arkitekterna äro helt naturligt mest inställda för det arkitektoniska. Målsmännen för ändamålet ägna detsamma också för liten uppmärksamhet. Vi nöja oss med att på ritningarna framställa krav på utrymmen men tänka oss oftast icke tillräckligt in i sammanhanget och detaljerna, förrän det är för sent. Nämnden är även i detta fall berövad möjlighet till förvisning om det viktigaste av allt.

Beträffande *byggnadens fasader* kan däremot även en ytlig granskning icke undgå att göra iakttagelser. Den i detta fall prisbelönta byggnadskonsten är enligt mitt förmenande icke antik eller gotik eller över huvud taget plastisk utan tämligen renodlad mekanik, symboliserad i fabrik. Visserligen till äventyrs en ganska vacker fabrik, om man nu kan använda ett sadant epitet för något, som i vår tid högeligen förfulat land och stad. Fasaderna äro med andra ord en symbolisering även på främmande områden av vår tids industrialism med dess underbara teknik på bekostnad av skönhetsvärdena i natur och konst. Åt denna företrädesvis estetiska synpunkt kan av nämnden knappast åtgöras något i ärendets nuvarande läge. Vår tid har för övrigt för litet egen originalitet i arkitekturen. Denna senare rör sig med efterhärmingar och har sällan skänkt oss något levande uttryck för vår egen tid. Det är därför icke annat än bra, att vår tid får visa vad den förmår och lämna några minnesmärken efter sig, även om eftermälet icke kan bli något annat än en demonstration av dess framstående teknik i förbund med dess andliga fattigdom.

Förslagets fasader äro översållade med fönster. Ju mera ljus skolrummen erhålla ju bättre är det. För detta ändamål få även arkitektoniska önskemål vika. Men undersökning måste ske, om skolrummen kunna enligt förslaget tillräckligt uppvärmas vintertid och om den ökade uppvärmningskostnaden i följd av det dominerande fönsterutrymmet.

Emellertid riktar förslaget uppmärksamhet även därpå, att taket skall göras platt. Här måste jämväl en ytlig granskare fråga sig, om ej praktiska hänsyn därigenom åsidosättas. Av denna anledning har på denna punkt en diskussion inom nämnden uppstått vid två sammanträden om lämpligheten i vårt klimat av platta tak för allehanda byggnader. I trädgårdstäderna ha vi redan haft en förkänning av den nya tendensen genom att taken enligt order från arkitektavdelningen och tendens hos den nya arkitektskolan givits en mycket svag lutning, så att allt vindsutrymme kan sägas vara praktiskt borttaget.

Vi stå sålunda här förmodligen inför enahanda företeelser som de för mänskligheten olyckliga, olidligt växlande och dyrbara klämoderna för damerna, vilka moder lära utgå från osynliga enväldshärskare i Paris eller annorstädes. Våra byggnader skola nu även omklädas i skepelse av

ett nytt skradderimod. Att det blott är ett mod, som räcker någon tid, därom syntes de flesta i nämnden vara övertygade. Men det föreföll, som om herrarna i nämnden resignerade liksom damerna inför parismoderna.

Säkerligen är det ej en slump, som gjort, att enligt gamla historiska traditioner hustaken i de nordligare breddgraderna i regel fått en annan form än taken i de varmare zonerna ned emot ekvatorn. Här uppe behöver man ju på grund av klimatet mera ombonade bostäder, helst som detta bjuder oss att tillbringa mesta delen av livet inomhus. Våra höga tak ha tillkommit såsom en skyddshuva över husen emot kölden, och det sluttande takfallet står bättre emot och avlägsnar lättare regn och snö samt bereder tillika ett vindsutrymme, där man kan förvara en mängd saker, som man vill bevara ifrån att gå under för klimatet eller förvittras i de fuktiga källarna. I söderns soliga länder är däremot läget ett annat. Där är klimatet varmare och torrare, där vistas man mera utomhus, där vill man på aftonen, sedan solen gått ned, mångenstädes använda taken som vistelseort för att få vara ifred från buller och trängsel och kunna i den ljumma luften betrakta stjärnorna och månen och meditera i lugn över alltings förgänglighet.

I anslutning till dessa olika, av skiljaktighet i klimat betingade byggnadssätt ha även särskilda arkitekturarter utbildat sig, vilka båda erbjudit möjligheter till rik och omväxlande skönhet. Ingen regel gives visserligen utan undantag. Men i vårt klimat spelar taket, i den mån man bemödar sig om arkitektur, samma roll som huvudet på kroppen eller riggen på skeppet. Det är med andra ord kronan på verket, vars fulländning på detta sätt enligt traditionen också plägar firas med ett så kallat 'taklagsöl'.

Den nya moderiktningen har redan börjat med sitt raseringsarbete genom att kasta sig över 'de brutna taken' såsom alldeles meningslösa. Det förhåller sig emellertid tvärtom så, att det brutna taket har skapat de största skönhetsvärdena i det höga takets konstruktion. Allmänt erkännes, att i det nya småstuguområdet på Bromma stugorna med brutna tak se trevligare och förnämligare ut än stugorna med ett takfall, som är rätt och slätt. Det brutna taket är också tillkommet såsom det på samma gång mest praktiska. Det vidgar vindsutrymmet just där det kan komma till användning och underlättar bland annat inrymmandet av vindsrum. Där emot minskar detta tak det obrukbara utrymmet på höjden och lämnar friare utsikt över takåsen. Det brutna taket ställer sig däremot något dyrare än det slätstrukna, men enligt sakkunnigas uttalanden är det platta taket, som ej tar hänsyn till några praktiska fördelar, dessutom det dyrbaraste i anläggning, åtminstone för vårt klimat.

Nästa steg i framfarten och målet för det nya modet är emellertid att de offentliga byggnaderna och bostadshusen alltmer och förmodligen i största möjliga utsträckning skola börja byggas med platta tak. Detta blir synd icke minst om egnahemsbyggarna i förstäderna. Man tar som sagt ifrån dem deras vindsutrymmen, som de så väl behöva, och förhindrar, trots bostadsbristen, inrättandet av ett eller annat vindsrum, som de nya författningarna dock medgivit. Med inrättandet av platta tak efter åberopat föredöme av söderns skönhetslinjer bör väl dock dessa senare även i övrigt tillämpas på byggnadsverken. Dessa böra således minst av allt givas utseende av tillplattade industrianläggningar. En sådan lånad arkitektur från södern bjuder också, att byggnadens fasader erhålla en helt vit färgton, som glänser glatt och lyser upp på avstånd, såsom bruket är, särskilt i de södra zonerna. Denna färgton kan och bör för övrigt

vara gemensam för båda klimaten oavsett takets gestaltning och den be-
gagnades även med förkärlek på de gamla framstående svenska byggnads-
verken med sina mer eller mindre höga takresningar. Byggnaderna verka
i sådan gestalt såsom en vision bortom levande vatten mellan mång-
skiftande grönska under en stilla blå himmel, såsom en avglans kan man
säga av människans själ.

Det sista »skriket» inom vår arkitektur är åter för närvarande att till-
lika göra husens fasader kulörta i olika, förmodligen ovaraktiga färger,
som på avstånd icke göra sig på något sätt. Om exempelvis inloppet från
Mälaren till huvudstaden pryddes på stränderna av förstäder, som glänste
vita liksom exempelvis i stor utsträckning de italienska och nordafri-
kanska byarna, skulle inloppet få ett vida förnämligare och gladare ut-
seende än nu. Hur intetsägande och färglös ter sig icke där den nuvarande
sillsalladen på stränderna av hus med nödtorftiga kulörer i jämförelse
med ett eller annat hus, som växer i storlek och förnämlighet allenast
genom sin vita, med billig kalkslamning åstadkomna historiska strål-
glans. Kommer nu även förenämnda sillsallad att försees med platta tak
efter förment föredöme från söderns länder, så blir detta en obeskrivlig
syn åtminstone för den gamla antikens gudar.

Sakkunskapen kunde emellertid på fråga ej upplysa nämnden om, vilken
färgton komme att bestås den tillämnade skolans fasader. Gärna må
emellertid även för mig Katarina realskolas fabriksbyggnad med sitt
medelhavstak komma till, helst jämväl i skrikande eller blandat grå
fasadfärger. Den kommer att fylla en uppgift, som sagt, såsom en symbol
för industrialismens tidevarv och den arkitektur, som ödesbestämt fram-
sprungit ur densamma.»